

М.М. Сагайдаковський

СПОМИНИ І МІРКУВАННЯ ПРО СЕРГІЯ МИКОЛАЙОВИЧА ТЕРЕХОВА

м. Львів

С. М. Терехов

Подано короткі відомості про видатного організатора мікробіологічних і епідеміологічних досліджень в Україні Сергія Миколайовича Терехова, його вагомий вплив на збереження і розвиток Інституту Вейгля у Львові, взаємини з Р. Вейглем, Л. В. Громашевським, талант керівника, людські якості та вчинки.

Ключові слова: С. М. Терехов; Рудольф Вейгль; Л. В. Громашевський; висипний тиф; Львівський санітарно-бактеріологічний інститут.

Сергій Миколайович Терехов (1904-1996) прожив складне та напружене трудове життя, на яке припали більшовицький переворот 1917 р., голодомор і політичні репресії 1930-их років в Україні та Друга світова війна з їхніми багатомільйонними людськими жертвами. Закінчивши санітарно-епідеміологічний факультет Харківського медичного інституту, С. М. Терехову випала доля працювати на різних посадах, зокрема директором п'яти інститутів санітарно-гігієнічного та епідеміологічного спрямування в різних містах Радянського Союзу, нерідко в край несприятливих умовах. Але за будь-яких обставин він дотримувався високоморальних засад, про що свідчать численні факти. Саме

це спонукало нас оприлюднити свої фрагментарні спогади про цю непересічну особистість, що насамперед стосуються його праці у Львові в до- та післявоєнні роки.

Після приходу у Львів радянських військ у 1939 р. славетний Інститут Вейгля відвідав вищий представник партійної влади М. С. Хрущов. Знаючи вагомість постаті Р. Вейгля для науки, він запропонував йому переїхати для подальшої праці до Москви, заохочуючи можливістю входу до Академії наук, але вчений не прийняв цю пропозицію і залишився у своєму інституті.

У 1940 р. на базі Інституту Вейгля було створено Львівський санітарно-бактеріологічний інститут (Санбакінститут), для якого М. С. Хрущов виділив велике приміщення. Директором призначили Сергія Миколайовича Терехова, а наукове керівництво здійснював професор Вейгль.

С. М. Терехов розумів виняткову важливість досліджень професора Вейгля з проблеми висипного тифу для Радянського Союзу і, будучи у вищій мірі обдарованим керівником, зумів встановити ділові стосунки з цим вченим. Тоді також увагу С. М. Терехова привернув асистент професора – молодий доктор медицини Г. С. Мосінг, до якого проникся почуттям симпатії, вбачаючи в ньому спеціаліста високого класу і порядну людину. Створений Санбакінститут працював продуктивно, випускав поруч з висипнотифозною вакциною ряд інших бактерійних препаратів.

Р. Вейгль брав участь у наукових нарадах і конференціях, виступав з доповідями в Москві, Ленінграді, Києві, Харкові. На засіданнях Р. Вейгль дискутував із відомим радянським епідеміологом Л. В. Громашевським щодо шляхів боротьби з висипним тифом. Його опонент, спираючись на досвід боротьби з цією інфекцією в Росії під час громадянської війни, стверджував, що знешкодження джерела інфекції шляхом ранньої госпіталізації хворих є основним і вирішальним заходом у боротьбі з висипним тифом. Дійсно, під час цієї епідемії рання госпіталізація хворих до лікарень чи висипнотифозних бараків давала змогу припинити розповсюдження захворювань, локалізувати спалахи інфекції. Однак персонал, який здійснював госпіталізацію та подальше обслуговування хворих (санітарну обробку, дезінсекцію, лікування тощо), наражав на небез-

пеку своє здоров'я, а нерідко і саме життя. Рівень захворювань серед медичного персоналу досягав 60 відсотків при високих показниках смертності, що ускладнювало боротьбу з висипним тифом. На ризик захворіти не наражалися лише особи, які набули імунітету внаслідок перенесеного захворювання.

Л. В. Громашевський вважав допоміжним заходом активну імунізацію медичного персоналу в обтяжених епідемічних обставинах та армійського контингенту у воєнний час. Він із твердженням Р. Вейгля про дуже важливу роль вакцинації не погоджувався, вважав найбільш важливою справою кожне запобігання захворюванню, а тим більше відвернення втрати людського життя при виконанні протиепідемічних, лікувальних чи інших заходів, коли працівник був змушений в силу обставин перебувати в осередку висипного тифу. Однак щодо масової імунізації всього особового складу військ і загрози зараження населення під час війни, то саме вакцинація в комплексі з іншими профілактичними заходами дозволила в роки Другої світової війни запобігти розповсюдженню висипного тифу і суттєво обмежила його потенціал.

Повертаючись до діяльності новоствореного Санбакінституту, слід відзначити, що С. М. Терехову доводилося згладжувати гостроту цієї дискусії, розглядати та вирішувати і незвичні справи, які він розв'язував в існуючих умовах тактовно, з незвичайною делікатністю. Так, С. М. Терехов не вдався до брутальної конфіскації майна Інституту Вейгля, не застосував примусу, на відміну від представників влади, що виконували експропріацію приватної власності у мешканців міста. У цей складний і небезпечний час Р. Вейгль сміливо виражав своє обурення щодо випадків несправедливих дій влади відносно працівників інституту, вступався за скривджених, часто знаходив підтримку директора інституту, хоча міг понести суворе покарання.

І ось С. Терехов і Р. Вейгль опинились у неординарній ситуації. Р. Вейгль категорично відмовлявся передати на баланс інституту обладнання своєї лабораторії (мікроскопи, термостати, центрифуги та інше, тобто речі, які віднесені до категорії «знаряддя виробництва»), мотивуючи тим, що прилади він придбав за власні кошти (це відповідало дійсності, оскільки він витрачав свої гонорари на устаткування, ремонтні роботи в лабораторії).

Такий безпрецедентний спротив до нових порядків, що ґрунтувалися на ідеології соціалізму, керівнику установи належало долати примусовими методами (конфіскувати речі або запроторити непокірних у створену «шарашку» для примусової праці). Але С. М. Терехов, який добре знався на цих справах, про що згадується у цікавому нарисі Г. Е. Аронова [1], раптом вдався до безпрецедентного (чи неєдиного у тогочасній довколишній круговерті) кроку, а саме запросив у Наркомздраві (нинішньому МОЗ) фінанси і викупив у Р. Вейгля все лабораторне обладнання. У такий непритаманий для дій радянської влади спосіб, «знаряд-

дя виробництва» нарешті перейшли в державну власність, інцидент було вичерпано. Як згадував С. М. Терехов, Р. Вейгль отримав на ті часи досить солідну суму.

Іншим разом С. М. Терехову стало відомо, що Р. Вейгль відверто обурюється вчинками нової влади. Як з'ясувалося, один червоноармійський полковник уподобав собі й конфіскував приватний лімузин Р. Вейгля. С. М. Терехов через комендатуру віднайшов винного, пригрозив йому трибуналом за мародерство в умовах воєнного стану та домігся негайного повернення автомобіля власникові, що і було виконано з принесенням вибачення.

Забігаючи вперед, зазначу, що у 1941 р. з початком війни Сергію Миколайовичу не вдалося скористатися цим транспортним засобом для своєї разом з Р. Вейглем термінової евакуації, оскільки в автомобіля виявилися проколотими колеса. Такий зухвалий акт відвертого саботажу у воєнний час залишився непокараним за доброї волі Сергія Миколайовича, а Р. Вейгль не покинув Львів (подібно, як у 1939 р. вважав неприпустимим для себе залишити населення без захисту від загрози висипного тифу). Щодо Сергія Миколайовича, то він, бодай, до Житомира чи Новограда-Волинського змушений був добиратися самотужки під натиском наступаючого противника. Однак після повернення до Львова в 1944 р. у високому ранзі вже заступника наркома охорони здоров'я С. М. Терехов залишився вірним своїм шляхетним принципам, не припоминав кривди, заподіяної йому в лиху годину. І знову ж таки вдався до чергового доброго й безпрецедентного кроку – призначив талановитого науковця Г. С. Мосінга на посаду в. о. директора інституту, ігноруючи факт його перебування під німецькою окупацією. Хоча, до речі, С. М. Терехов не поділяв наукових поглядів молодого номінанта стосовно епідеміології висипного тифу і водночас мріяв про заснування у Львові НДІ рикетсіології на базі Санбакінституту.

Ще декілька деталей. У 1939-41 рр. у Львові нова влада започаткувала практику так званого ущільнення, коли без згоди господарів у їхні помешкання підселяли цілі родини приїжджих зі сходу. У цих обставинах С. М. Терехов заступався за працівників інституту, надавав їм допомогу, домагався справедливості, хоча часи були важкі та небезпечні.

Траплялися й інші ситуації. Так, Сергію Миколайовичу ще у довоєнні роки доводилося згладжувати гостроту публічної полеміки між відомим радянським епідеміологом Л. В. Громашевським і Р. Вейглем стосовно ролі вакцинопрофілактики висипного тифу, про що згадується у нашому нарисі [2]. Тоді лише завдяки енергійному втручання С. М. Терехова вдалося відвернути провал надзвичайно важливої високого рівня наради з проблеми висипного тифу, уникнути скандалу та біди, зважаючи що подібні наради могли мати жакливі наслідки; принагідно варто згадати трагічну долю В. А. Барикіна.

У повоєнний час вже на посаді директора Київського НДІЕМП С. М. Терехову знову довелося у непростих, напружених обставинах співпрацювати з академіком Л. В. Громашевським, призначеним у 1953 р. заступником директора цього інституту з наукової роботи. Тут Сергій Миколайович керувався своїми непорушними правилами, незмінно намагався підтримувати сприятливі для працівників інституту умови, турбувався за підлеглих, захищав від несправедливості. У своїй багатогранній діяльності, як описує у згаданому вище нарисі Г. Е. Аронов, Сергій Миколайович не раз рятував життя людей у надзвичайно складних і скрутних ситуаціях. Довелося С. М. Терехову заступитися і за Л. В. Громашевського, коли до інституту надійшла директива з наполегливою вимогою відправити його на пенсію. Сергій Миколайович не міг цього в жодному разі допустити, бо вважав Лева Васильовича видатним вченим, який дуже необхідний інституту. С. М. Терехов знайшов блискучий вихід: зв'язався із своїми, як він виразився, «кавказькими» колегами, котрі в той час мали невикористану квоту на звання Героя Соціалістичної праці, за котрою спішно був представлений до нагороди Л. В. Громашевський. Отримавши це звання, Лев Васильович став недосяжним для недругів, а його видатні заслуги дістали визнання на найвищому рівні.

Ще про черговий добрий вчинок С. М. Терехова, цього вищою мірою талановитого керівника та організатора охорони здоров'я, з притаманним почуттям справедливості, людяності та відваги. У започаткованих у 1950-их роках цькуваннях і переслідуваннях на державному рівні за так званою «справою лікарів», Сергій Миколайович не зрадив своїм принципам справедливості та людяності. Попри надзвичайну для себе загрозу, він не виконав отриманої суворої директиви, яка зобов'язувала його звільнити деяких працівників інституту за «п'ятою графою». Своє рішення він мотивував наспростець: «Я не можу звільнити добре працюючих співробітників». Важко судити, як би могли роз-

горнутися події, пов'язані з таким зухвалим ігноруванням найвищих директивних вказівок. На щастя, кампанія цькування людей і все це розпочате лихо незабаром припинилися, а Сергій Миколайович зберіг свій колектив і ще багато років успішно керував ним для добра медичної науки та користі охорони здоров'я.

Література

1. Aronov, G. E. (1997). Five Institutes of the red director. On the shoulders of giants. *To the 100th anniversary of the Kyiv Research Institute of Epidemiology and Infectious Diseases (1896–1996)*. Ed. A. M. Shcherbinskaya and G. E. Aronov. Kyiv. [In Russian].
2. Sahaydakovsky, M., Hnatush, S. Professor Rudolph Weigl. A life dedicated to science and humanity. <http://www.lwow.home.pl/weigl/Weigl-ukr.html> [In Ukrainian].

MEMORIES AND REFLECTIONS ABOUT SERHIY MYKOLAYOVYCH TEREKHOV

M.M. Sahaydakovsky

Lviv

SUMMARY. Brief information about Serhiy Mykolayovych Terekhov – the outstanding organizer of microbiological and epidemiological research in Ukraine, his significant influence on the preservation and development of Weigl Institute in Lviv, relations with R. Weigl, L. V. Hromashovsky, the talent of the leader, human qualities and actions are provided.

Key words: S. M. Terekhov; Rudolf Weigl; L. V. Hromashovsky; epidemic typhus; Lviv sanitary and bacteriological institute

Конфлікт інтересів: немає.

The author has no conflict of interest to declare.

Отримано 15.04.2022 р.